ਵਰਿਆਮ

ਅਗਸਤ ੧੯੯੭

ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਝੜੀ

—ਊਧਮ ਸਿੰਘ 'ਮੌਜੀ'—

ਓ ਸਾਈਆਂ ! ਸਾਈਆਂ !! ਸਾਈਆਂ !!!

ਲੋਕਾਂ ਭਾਣੇ ਸਾਉਣ ਵਸਿਆ,
ਸਾਡੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੇ ਝੜੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ।

ਕੁੱਤੀ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਰੇ,
ਨਿਤ ਮਾਤਮੀ ਧੁਨਾਂ ਵਜਾਈਆਂ ।

ਪੁੱਤ ਜਦੋਂ ਕੌਮ ਦੇ ਮਰੇ,
ਖੂਬ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਆਈਆਂ ।

ਫਿੱਟੇ-ਮੂੰਹ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ,
ਜਿਥੇ ਝੂਠੀਆਂ ਹੋਣ ਗਵਾਹੀਆਂ ।

ਬਾਤਾਂ ਕਤਲਾਂ ਦੀਆਂ,
ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਾਈਆਂ ।

ਜ਼ਾਲਮ ਚੰਦਰੇ ਨੇ ਹਾਏ !
ਜਾਨਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਤਾਈਆਂ ।

ਧੂੰਆਂ ਸਿਵਿਆਂ ਦਾ,
ਘਨਘੋਰ ਘਟਾਅ ਜਿਊਂ ਛਾਈਆਂ ।

ਬੱਦਲਾਂ 'ਚੋਂ ਲਹੂ ਨੁਚੜੇ,
ਕਿਵੇਂ ਜੀਣ ਧਰਤ ਦੀਆਂ ਜਾਈਆਂ ।

ਸਰਾਟੇ ਗੜਿਆਂ ਦੇ,
ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇਣ ਸੁਣਾਈਆਂ ।

ਖਤਰਾ ਬਾਰੂਦ ਵਰਗੀ,
ਏਥੇ ਕੀਤਾ ਕਰਮ ਕਸਾਈਆਂ ।

ਲੋਕਾਂ ਭਾਣੇ ਸਾਉਣ ਵਸਿਆ... ... ...

ਪੁੱਤ ਪਾ ਲਏ ਖੂਨੀ ਵੈਰ ਨੇ,
ਮੋਈਆਂ ਬਿਲਖ-ਬਿਲਖ ਕੇ ਮਾਈਆਂ ।

'ਜੰਨ ਸਾਡੇ ਢੁਕ ਨੀ ਗਏ',
ਕਈ ਵਿਧਵਾ ਦੇਣ ਦੁਹਾਈਆਂ ।

ਗੁਲਣਾ ਲਹੂ ਭਿੱਜੀਆਂ,
ਕਿਸੇ ਚਿਖਾ 'ਤੇ ਬੈਠ ਸੁਲਾਈਆਂ ।

ਨਦੀਆਂ 'ਚ ਰੱਤ ਵਗਦੀ,
ਕਈ ਲਾਸ਼ਾਂ ਰੁੜ੍ਹ ਕੇ ਆਈਆਂ ।

ਫਾਂਸੀਆਂ ਦੇ ਥੜ੍ਹ ਟੁਟ ਗਏ,
ਜਦ ਜੋਬਨਾ ਨੇ ਪੀਂਘਾਂ ਪਾਈਆਂ ।

'ਮੌਜੀ' ਦੁੱਖ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦਾ ?
ਨਿਤ ਦੀਆਂ ਮਰਨ ਪਰਾਈਆਂ ।

ਲੋਕਾਂ ਭਾਣੇ ਸਾਉਣ ਵਸਿਆ,
ਸਾਡੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੇ ਝੜੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ।

ਸੰਪਾਦਕ : ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਕਦੀ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਵਿਚ ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਗਲਤ ਵਾਪਰਿਆ। ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਹੋਈ, ਭਰੀਆਂ ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ "ਬਿਨਾਂ ਖੜਗ ਬਿਨਾਂ ਢਾਲ" ਆਜ਼ਾਦੀ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਸੀ ਜੋ ਵਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗੋਂ ਸੱਚ ਅਮਨ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਦੌਰਾ ਦੌਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਦੁਨੀਆ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਥੋੜੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਨਫਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਵਰਗਾ ਘਲੂਘਾਰਾ ਵਾਪਰਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਸੀ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੁਝ ਭਾਵੇਂ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਜਾਂ ਹਿੰਸਾ ਹੁਣ ਬੀਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸੈਕੂਲਰਿਜ਼ਮ ਦਾ ਹੀ ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕਰੋੜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਗ ਹੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਆਪਣੇ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਅਸਾਂ ਇਸ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਸਤੰਭ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੋਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਫਸਾਦ ਅਤੇ ਲੁਟਮਾਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਣੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੀ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਇਹ ਭਾਰਤ ਪਰਤਣੀ ਕਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਅਸਾਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬੱਸਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਬੇਹਥਿਆਰੇ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਮੁਸਾਫਰ ਮਾਰੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਬੇਬਸ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰੇਗਾ।

ਇਕ ਨਿਸਚਿਤ ਪੈਟਰਨ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਬੱਸਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਸੂਹ ਤਕ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਹਜੂਮਾਂ ਦੇ ਹਜੂਮ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਲੁਟਦੇ ਅਤੇ ਘਰ ਬਾਹਰ ਸਾੜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਚਲਿਆ ਹੈ। ਇਹਨੂੰ ਕੌਣ ਰੋਕੇਗਾ। ਲੋਕ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ। ਲੋਕ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਬੇਬਸ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਸਰਬ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਸਾਦਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਿਰ ਸੁਟਦੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਜਮਹੂਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਸਮਰਥਨ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਉਹ ਏਡੀ ਬੇਬਸ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ ?

ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਯਤ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਨਾ ਇਸ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਤੇ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਹਿਲੀਅਤ ਤੇ ਸ਼ਕ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ। ਇਹ ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮਸਲਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਾਰਤੀ ਗਣਤੰਤਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹਿਲੀ ਪਈ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ ਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਸਮਰਥਨ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਯੋਗ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦਾ ਕੀ ਬਣੂ। ਲੋਕ ਕਿਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਗੇ। ਅਰਾਜਕਤਾ ਨਹੀਂ ਫੈਲੇਗੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਦਲ ਨੇ ਰੌਲਾ ਫੇਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਬਦੀਨੀਤੀ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਿਆਸੀ ਮੰਚ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਡਿਗ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਸਮਰਥਨ ਲੈਕੇ ਆਈ ਹੋਵੇ, ਗਵਰਨਰੀ ਰਾਜ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲੁਕਵੇਂ ਵਿਅੰਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਸੂਬਾਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਰਕਰਦਗੀ ਹੀ ਨਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਾਰਸਾਈ ਤਾਂ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਦੰਗਾ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਮਾੜਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਲੋਕ ਹਨ। ਕਿਥੋਂ ਲਭੀਏ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਜੋ ਸਿਆਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਸਿਰਮੌਰ ਰਖਦੇ ਸਨ।

ਪਿਛਲੇ ਚਾਲੀਆਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਨੇ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਗੱਡੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਵੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰੇ ਨਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕੋਠੀਆਂ ਬੰਗਲੇ ਬੈਂਕ ਬੈਲੈਂਸ ਵਧੇ ਹਨ। ਦੌਲਤ ਦਾ ਏਨਾ ਫੈਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਗੁਪਤ ਬੈਂਕਾਂ ਤੱਕ ਜਮਾ ਖਾਤੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਲੰਗੋਟੀਧਾਰੀ ਗਾਂਧੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਹੈ।

ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਪਰ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵਾਲੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜੀ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੁਝ ਸਿਖਿਆ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸਿਖੀ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ ਕਿ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ। ਅਜੇ ਤਕ ਇਕ ਵੀ ਵੰਚਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਕਾਰਜ ਦਾ ਭਾਰ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਚੁਕ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਵਲੋਂ ਵੇਹਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਕਾਰਜਾਂ ਵਲ ਵਧ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਬਣਾਏ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਿਲ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਨੂੰ ਸਚਾਈ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਠੱਪਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਪਰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਤਾਂ ਹੱਕ ਸੱਚ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚਲਤਾ ਕਰਕੇ ਕੁਰਸੀ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ ਹਨ। ਕੁਰਸੀ ਤਾਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਵੀ ਤਾਂ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਸੀ ਯੁਧ ਵਿਚ ਕੁਰਸੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਬਹਿਣ ਜੋਗ ਰਹਿ ਵੀ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ।

ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਉਹਨੀ ਦੇਰ ਤਕ ਇਹ ਅਰਾਜਕਤਾ ਵੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਘਸੁਨਮੁਸੰਨੇ ਵੀ ਹੋਣਗੇ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਇਮਾਨਦਾਰ ਤੇ ਸੱਚੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਦਿਖ ਵੀ ਰਖਣੀ ਪਵੇਗੀ।

ਇਸ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਕੀ ਓਨਾ ਚਿਰ ਉਡੀਕਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਖੁਦ ਲੋਕ ਜੰਤਵਾਨ ਸਿਆਣੇ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਣੇ ਬਣਾਵੇ।

—ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ

ਵਰਿਆਮ ਦੇ ਦਰ

ਇਕ ਪ੍ਰਤੀ	੩.੦੦ ਰੁਪਏ
ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ	੩੦.੦੦ ,,
ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ	੮੦.੦੦ ,,
ਚਾਰ ,, ,,	੧੦੦.੦੦ ,,
ਪੰਜ ,, ,,	੧੨੫.੦੦ ,,
ਉਮਰ ਭਰ ਵਾਸਤੇ	੩੦੦.੦੦ ,,

ਥਾਈਲੈਂਡ :	ਹਵਾਈ ਡਾਕ	੨੦੦-੦੦ ,,
	ਸਮੁੰਦਰੀ	੮੦-੦੦ ,,
ਅਰਬ-ਅਫਰੀਕਾ ਤੇ ਯੂਰਪ	ਹਵਾਈ ਡਾਕ	੨੫੦-੦੦ ,,
	ਸਮੁੰਦਰੀ	੮੦-੦੦ ,,
ਅਮਰੀਕਾ : ਕੈਨੇਡਾ :	ਹਵਾਈ ਡਾਕ	੩੦੦-੦੦ ,,
	ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕ	੮੦-੦੦ ,,

ਦਫਤਰ ਦਾ ਪਤਾ :	Office Address
ਮਾਸਕ ਵਰਿਆਮ	Monthly WARIAM
ਲਾਡੋਵਾਲੀ ਰੋਡ	(Punjabi)
(ਨੇੜੇ ਮਦਨ ਫਲੋਰ ਮਿਲ)	Ladowali Road
ਜਲੰਧਰ-੧੪੪੦੦੧	(Near Madan Flour Mill
ਫੋ: ੭੧੨੦੪ ਪੀ. ਪੀ.	Jalandhar-144001
	Phone : 71204 PP
ਫੋਨ : ੭੭੩੫੬ ਪੀ.ਪੀ.	77356 PP

ਵਰਿਆਮ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਲਈ ਪਰਵਾਨ

'ਵਰਿਆਮ' ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰਬਰ ੩/੧-੭੭-ਐਡੀਟਰਜ਼, ਮਿਤੀ ੨-੩-੭੭ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਤੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ।

ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ :

ਉਦਾਸ ਭੂਮੀ ਕਾ ਗੀਤ

—ਨੂਰ ਸੰਤੋਖਪੁਰੀ—

ਦੀਪ ਨਾ ਜਲਾਓ ਬੁਝਾ ਦੀਯੇ ਜਾਏਂਗੇ।
ਘਰ ਨਾ ਬਨਾਓ ਗਿਰਾ ਦੀਯੇ ਜਾਏਂਗੇ।

ਰਹਿਨੇ ਦੋ ਸੂਨੀ ਦਿਸ਼ਾਓਂ ਕੀ ਭੂਮੀ,
ਪੇੜ ਨਾ ਉਗਾਓ ਜਲਾ ਦੀਯੇ ਜਾਏਂਗੇ।

ਅਪਨੇ ਹਿੱਸੇ ਕੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਾਂਗਨੇ ਵਾਲੇ,
ਸੰਸਦ ਸੇ ਪਰੇ ਜ਼ਰਾ ਦੀਯੇ ਜਾਏਂਗੇ।

ਪੱਤਿਆਓਂ ਕੀ ਸੰਖਿਆ ਪੂਛਨੇ ਵਾਲੇ,
ਕਹੀਂ ਨਾ ਕਹੀਂ ਦਫ਼ਨਾ ਦੀਯੇ ਜਾਏਂਗੇ।

ਔਰੋਂ ਕੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਕਾ ਆਧਾਰ ਜੋ ਲੋਗ,
ਦੇਖਨਾ ਕਿਸੀ ਦਿਨ ਮਿਟਾ ਦੀਯੇ ਜਾਏਂਗੇ।

ਸਬ ਕਹੇਂਸਜ ਇਨ ਗੁਪਤ ਸਮਝੌਤੋਂ ਕੇ,
ਕਹੀਂ ਨਾ ਕਹੀਂ ਛੁਪਾ ਦੀਯੇ ਜਾਏਂਗੇ।

ਹਾਥੋਂ ਕੋ ਕਹੀਯੇ ਨਾ ਉਠੇਂ, ਝੂਠ ਕੇ ਵਿਰੁਧ,
ਨਹੀਂ ਤੋਂ ਕਭੀ ਕਟਵਾ ਦੀਯੇ ਜਾਏਂਗੇ।

ਮਤ ਲਿਖੀਯੇ ਕੋਈ ਕਹਾਨੀ ਕੈਦੋਂ ਕੀ,
ਆਪਕੇ ਹਾਲੋਂ ਮੇਂ ਝਲਵਾ ਦੀਯੇ ਜਾਏਂਗੇ।

ਘਰ ਜਾਕੇ ਦੇਖੀਯੇ ਸ਼ਾਮ ਕੋ ਟੀ. ਵੀ.,
ਜ਼ਖ਼ਮ ਪੰਜਾਬ ਕੇ ਦਿਖਾ ਦੀਯੇ ਜਾਏਂਗੇ।

ਗ਼ਜ਼ਲ

—ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ—

ਤੁਰਦਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਨਸਾਨ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ।
ਧਰਤੀ ਹੈ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ, ਅਸਮਾਨ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ।

ਨਿਰਧਨ ਦੀ ਸੋਚ ਉੱਤੇ, ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਛਾਇਆ,
ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਧਨਵਾਨ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ।

ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਦਨਦਨਾਂਦਾ, ਸ਼ੈਤਾਨ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ,
ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੇ ਹੈ ਲਾਇਆ, ਭਗਵਾਨ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ

ਹੱਟ ਜਾਏਗੀ ਗ਼ਰੀਬੀ, ਹੱਟ ਜਾਏਗੀ ਗ਼ਰੀਬੀ,
ਨੇਤਾ ਜੀ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ, ਫ਼ਰਮਾਨ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ।

ਉਲਫ਼ਤ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਚੱਲਣਗੇ ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ,
ਉੱਠਣਗੇ ਹੋਰ ਜਿਗਰੇ, ਤੂਫ਼ਾਨ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ।

ਮਰ ਮਰ ਕੇ, ਜੀਣ ਖ਼ਾਤਰ, ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਰੋਜ਼ ਹੀਆ
ਫ਼ਾਜ਼ਿਲ ਨੇ ਹੋਰ ਥਾਵੀਂ, ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ।

'ਪੰਛੀ' ਨੂੰ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦੈ? ਇਹ ਮਿਹਰ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ,
ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਆਇ ਬੈਠੋ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ।

ਗ਼ਜ਼ਲ

—ਮਹਿੰਦਰ ਭੱਟੀ—

ਆਪ ਭੀ ਜਲ ਜਾਓਗੇ, ਭਾਂਬੂ ਨਾ ਲਾਓ, ਰਹਿਬਰੋ !
ਅੱਗ ਵੱਧਦੀ ਆ ਰਹੀ, ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਬਚਾਓ, ਰਹਿਬਰੋ !

ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਰੰਗ ਇਕ ਹੈ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਿਖ ਹੈ,
ਖ਼ੂਨ ਵਿਚ ਨਾ ਫ਼ਰਕ ਪਾਓ, ਰਹਿਮ ਖਾਓ, ਰਹਿਬਰੋ !

ਰੁੱਖ ਸਾਂਝਾ, ਛਾਂ ਵੀ ਸਾਂਝੀ, ਹੱਕ ਸਭ ਦਾ ਏਸ ਤੇ,
ਛਾਂਗੋ ਨਾ ਟਾਹਣਾਂ ਏਹਦੀਆਂ, ਕੁਝ ਖ਼ੌਫ਼ ਖਾਓ, ਰਹਿਬਰੋ !

ਸਰਮਦ ਦਾ ਕਲਾਮ

ਸੂਫ਼ੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸਰਮਦ ਜਿਸ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇਕ ਚੋਟੀ ਦਾ ਦਰਵੇਸ਼ ਸਾਇਰ ਵੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਲਾਮ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਸਵ: ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਅਤੇ ਮੁੜ ਰਾਧਾਸੁਆਮੀ ਸਤਿਸੰਗ ਬਿਆਸ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ। ਸਰਮਦ ਦੀਆਂ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਰਿਆਮ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਦਿਆਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ, ਅਨੁਵਾਦਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਆਭਾਰੀ ਹਾਂ। —ਸੰਪਾਦਕ

ਆ ਜਾ ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਲ ਮੇਰੇ,
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਿਲਗੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦ ਕਰਦੇ।
ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਸੀ ਜੋ ਕੀਤੇ,
ਪੂਰੇ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਪੂਰੀ ਮੁਰਾਦ ਕਰਦੇ।
ਹਥੋਂ ਕਦੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਨੂੰ ਛੱਡੀਏ ਨਾ,
ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਫੇਰ ਆਬਾਦ ਕਰਦੇ।
ਸਾਥੀਆਂ ਤੋੜ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਸੰਗਲਾਂ ਨੂੰ,
ਮੈਨੂੰ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਦੇ।

———

ਗੱਲ ਸੁਣਾ ਮਸੀਤਾਂ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ,
ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ 'ਸਰਮਦਾ' ਨਾ ਜਾਈਏ।
ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਰਾਹਾਂ ਤੋਂ ਭੁੱਲਿਆਂ ਦੀ,
ਵਾਦੀ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਅੰਦਰ ਨਾ ਪੈਰ ਧਰੀਏ।
ਸਬਕ ਲਈਏ ਸ਼ੈਤਾਨ ਤੋਂ ਬੰਦਗੀ ਦਾ,
ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਾ ਭਰੀਏ।
ਇਕੋ ਕਿਬਲੇ ਨੂੰ ਰੱਖੀਏ ਸਦਾ ਮੱਥਾ,
ਸਜਦੇ ਹੋਰ ਦੇ ਦਰਾਂ ਤੇ ਨਾ ਕਰੀਏ।

———

ਆ ਮਿੱਤਰਾ। ਇਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਵਿਚ,
ਜਿੰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਏ ਨੇਕੀ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰ ਲੈ।
ਚਾਰ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਿਲੀ ਤੈਨੂੰ,
ਚੰਗਾ ਕਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਲੈ।
ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਹੋਰ ਨਾ ਕੋਈ ਨੇਕੀ,
ਖੁਸ਼ ਕੋਈ ਦਰਵੇਸ਼ ਦਿਲਦਾਰ ਕਰ ਲੈ।
ਦੁੱਖਾਂ ਦਰਦਾਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਕੋਈ ਹੋਵੇ,
ਹੌਲਾ ਉਸ ਦੇ ਗ਼ਮਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਕਰ ਲੈ।

———

ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਈ ਧੋਖਾ ਬਾਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ
ਇਹਨਾਂ ਯਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਤੂੰ ਮੋੜਨਾ ਈ।
ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖ ਇਹ ਹੈਨ ਪੱਥਰ,
ਦਿਲ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਤੋੜਨਾ ਈ।
ਏਸ ਲਾਣੇ ਦੀ ਸੁਹਬਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ,
ਜੀਅ ਇਹਨਾਂ ਵਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਹੋੜਨਾ ਈ।
ਡਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਭਲਾ ਤੇਰਾ
ਫ਼ਾਇਦਾ ਇਹ ਨ ਕਦੇ ਸੰਜੋੜਨਾ ਈ।

———

ਚਾਰ ਲੋਕ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਚਾਲਾਕ ਅੱਜ ਕੱਲ,
ਫੰਦਾ ਫਾਸਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਰਖਦੇ।
ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਕੁਫ਼ਰ ਦੀ ਬਦਨ ਸਾਰੀ,
ਦੂਜੇ ਖ਼ਿਆਲ ਦੇ ਵਿਚ ਕੁਰਾਨ ਰਖਦੇ।
ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੇ ਜਿਵੇਂ ਮੋਹਰੇ,
ਮਾਤਰ ਬਹੁਤ ਪਛਾਣ ਪਰਾਣ ਰਖਦੇ।
ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਖ਼ਾਤਰ,
ਖਿੱਚੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀ ਸਦਾ ਕਮਾਨ ਰਖਦੇ।

———

ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਾਣਦੇ ਰੱਜ ਕੇ ਲੋਕ ਸਾਰੇ,
ਦੁਨੀਆ ਦੌਲਤ ਦੀ ਪਾ ਕੇ ਦਾਤ ਸਾਈਆਂ।
ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਨਸੀਬ ਹੋਵੇ,
ਜੇਕਰ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਨਿਜਾਤ ਸਾਈਆਂ।
ਪਿਆਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਮੈਨੂੰ,
ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਦੇ ਜ਼ਾਤ—ਸਿਫ਼ਾਤ ਸਾਈਆਂ।
ਜਲਵਾਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਕੀ ਪਰਦਿਆਂ ਦੀ ?
ਜ਼ਰਾ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਝਾਤ ਸਾਈਆਂ।

———

ਜਿਸ ਅੱਲਾ ਨੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਕੇ,
ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਾਹਾ ਸੁਲਤਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ ।
ਪੱਲੇ ਮੇਰੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਪਾ ਓਹਨੇ,
ਮੈਨੂੰ ਦਰਦ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਨੇ ।
ਐਬ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿਤੇ,
ਹੋਰ ਤਨ-ਆਸਾਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਨੇ ।
ਐਬੋਂ ਰਖਣੇ ਨਾਲੋਂ ਦਮਾਤੜਾਂ ਨੂੰ;
ਓਹਨੇ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ ।

———

ਮਹਿਮਾ ਓਸ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਰੱਬ ਵਰਗੀ,
ਜੀਹਨੇ ਹੱਕ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਭੇਦ ਪਾਇਆ ।
ਖਿਲਰ ਗਿਆ ਪੁਲਾੜ ਦੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ,
ਓਹ ਨੀਲੇ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਜਾ ਛਾਇਆ ।
ਮੁਲਾਂ ਆਖਿਆ ਪਾ ਕੇ ਡੰਡ ਰੋਂਦਾ,
ਅਹਿਮਦ ਉਪਰ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਵਲ ਧਾਇਆ ।
"ਸਰਮਦ" ਬੋਲਿਆ ਗੱਲ ਏ ਏਤਰਾਂ ਨਹੀਂ,
ਕੋਲ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਉਤਰ ਅਸਮਾਨ ਆਇਆ ।

———

ਫਿਰਦਾ ਮੈਂ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ,
ਲਾਇਆਂ ਤੇਰੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਪਾਰ ਸਾਈਆਂ ।
ਮੇਰੇ ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੋਇਆ,
ਬਖ਼ਸ਼ਣੇ ਜਾਣ ਦਾ ਤੇਰਾ ਇਕਰਾਰ ਸਾਈਆਂ ।
ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੇ ਗੁਨਾਹ ਨੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ,
ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਪਰ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਸਾਈਆਂ ।
ਸਭਨੀਂ ਥਾਈਂ ਅਜ਼ਮਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਮੈਂ,
ਬਖ਼ਸ਼ਣਹਾਰ ਸਾਈਆਂ, ਬਖ਼ਸ਼ਣਹਾਰ ਸਾਈਆਂ ।

———

'ਸਰਮਦ' ਮੰਦਿਆਂ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਕਿਉਂ ਝੂਰੇਂ,
ਕਾਹਨੂੰ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਮਾਰਦਾ ਈ ।
ਜਦੋਂ ਰੱਬ ਰਹੀਮ ਨੇ ਫ਼ਜ਼ਲ ਕਰਨਾ,
ਕੰਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇਣਾ ਬਖ਼ਸ਼ਣਹਾਰ ਦਾ ਈ ।
ਵੇਖ ਕੜਕਦੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਕਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ,
ਨਾਲੇ ਮੀਂਹ ਵਸੇ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਦਾ ਈ ।
ਕਿਨਾਂ ਡੂੰਘ ਹੈ ਤੱਕ ਲੈ ਕਹਿਰ ਓਹਦਾ,
ਕਿੰਨਾ ਵਡੜਾ ਕਰਮ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਈ ।

ਫ਼ਜ਼ਲ ਯਾਰ ਦਾ ਅਤੇ ਗੁਨਾਹ ਮੇਰੇ,
ਕੌਣ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਮਾਰ ਜਾਣੇ ।
ਇਹ ਬੰਦਾ ਹਿਸਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾਂ ਆ,
ਇਹਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਯਾਰ ਜਾਣੇ ।
ਹੋਈ ਆਜਜ਼ ਗੁਨਾਹ ਦੇ ਹੁਸਨ ਉਤੇ,
ਅੱਪ ਓਸ ਦੇ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਯਾਰ ਜਾਵੇ ।
ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਡਰ ਕਾਹਦਾ,
ਤੇਰੇ ਪਾਪ ਜਾਨਣ ਬਖ਼ਸ਼ਣਹਾਰ ਜਾਣੇ ।

———

ਭਾਵੇਂ ਵੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮੱਖ ਕਾਈ,
ਮੈਂ ਪਾਪ ਸਨ ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰ ਕੀਤੇ ।
ਪਰ ਨਾ ਓਸ ਦੇ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਮੇਚ ਬੰਨਾ,
ਕਰਮ ਓਸ ਨੇ ਬੇ-ਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਤੇ ।
ਏਹੋ ਮਿਹਰ ਨੇ ਸਾਈਆਂ ਤੂੰ ਸੱਦ ਜਾਣੀਂ,
ਪਾਪੀ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕੀਤੇ ।
ਪੂਰੀ ਉਤਰੇ ਤੋਲ ਤੇ ਗੱਲ ਮੇਰੀ,
ਖੇੜੇ ਕੁਦੀਓਂ ਗੁਨਾਹੀਆਂ ਦੇ ਪਾਰ ਕੀਤੇ ।

———

ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਇਕ ਦਰਿਆ ਵਗਦਾ,
ਜੀਹਦਾ ਨਹੀਂ ਕੰਢਾ ਆਰ ਪਾਰ ਕੋਈ ਨਾ ।
ਦਿਲ ਤੜਫਦਾ ਇਹਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ,
ਜੀਵਾ ਸਕਦੀ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੋਈ ਨਾ ।
ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਬਹੁਤ ਗੁਨਾਹ ਮੇਰੇ,
ਤੇਰੇ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਵੀ ਪਾਰਾ ਵਾਰ ਕੋਈ ਨਾ ।
ਤਰਦਾਂ ਮੈਂ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਸਾਗਰਾਂ ਵਿਚ,
ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਾ ਵੀ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਕੋਈ ਨਾ ।

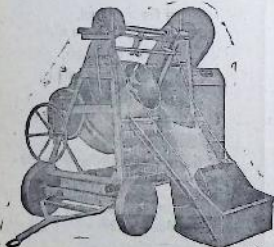
———

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਐਬਾਂ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਹੈ,
ਕੀਤਾ ਹੋਰ ਨ ਕਿਸੇ ਤਬਾਹ ਮੈਨੂੰ ।
ਬਾਝੋਂ ਫ਼ਜ਼ਲ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ,
ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ ਕਦੇ ਪਨਾਹ ਮੈਨੂੰ ।
ਮੈਂ ਮਾੜਾ ਤੇ ਤਗੜਾ ਸ਼ੈਤਾਨ ਬਾਹਲਾ,
ਕੋਈ ਸੱਕ ਨ ਲਵੇਗਾ ਚਾਹ ਮੈਨੂੰ ।
ਅੱਲਾ ਬਾਝ ਨਾ ਸਰਬ ਸਮਰਥ ਕੋਈ,
ਓਹੀ ਦੇਵੇਗਾ ਸੁਖ ਦਾ ਰਾਹ ਮੈਨੂੰ ।

੧ੴ
ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹਾਇ

RAJPAL

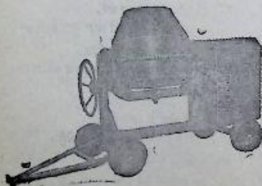
The Leading Name in Construction Machinery

CONCRETE MIXER 10/7 CFT

Manufacturers of

- Concrete Mixers of all Sizes
- Pan Mixers
- Vibrators of all Types
- Tower Hoists
- Hydraulic Press
- Spare Parts of all Makes Concrete Mixers

CONCETE MIXER 7/5

Phones : Office : 529033
Factory : 501973
Resi. : 536093

BALWANT SINGH & SONS

Office : 4E/11 JHANDEWALA EXTN.
NEW DELHI-110055

Factory : A 2/3, MAYA PURI, PHASE II
Opp, C-70 NEW DELHI-110064

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਰੂਪ

—ਡਾ: ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ

ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ-ਰੂਪ

... ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਜਿਸ ਅਵਤਾਰ ਰੂਪ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਗਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਧਾਰਮਕ, ਇਤਿਹਾਸ ਲੇਖਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੀਤਾਕਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਖੁਦ ਜੁਗ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਦੇਹ ਧਾਰ ਕੇ ਅਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੀਤਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਸਰਗੁਣ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਨ ਵੇਦ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਮ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਸਰਬਵਿ-ਆਪੀ ਬ੍ਰਹਮ ਤਕ ਪੁਜ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਅਜੇ ਹੱਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਆਖਿਰ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ ? ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ? ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਅਰੂਪ ਹੈ, ਅਸੀਮ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਅਸੀਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਕੇਵਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੇ ਸਰਗੁਣੀ ਪਸਾਰੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤੋਂ। ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਜਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਣਾ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ, ਰੂਪ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਉਸ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੁੰਧੂਕਾਰਾ ॥
ਧਰਣਿ ਨ ਗਗਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ ॥
ਨਾ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨ ਚੰਦੁ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਦਾ ॥
ਖਾਣੀ ਨ ਬਾਣੀ ਪਉਣ ਨ ਪਾਣੀ ॥
ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ ਨ ਆਵਣ ਜਾਣੀ ॥
ਖੰਡ ਪਤਾਲ ਸਪਤ ਨਹੀ ਸਾਗਰ ਨਦੀ ਨ ਨੀਰ ਵਹਾਇਦਾ ॥
ਨਾ ਤਦਿ ਸੁਰਗੁ ਮਛੁ ਪਇਆਲਾ ॥
ਦੋਜਕੁ ਭਿਸਤੁ ਨਹੀ ਖੈ ਕਾਲਾ ॥
ਨਰਕੁ ਸੁਰਗੁ ਨਹੀ ਜੰਮਣੁ ਮਰਣਾ ਨਾ ਕੋ ਆਇ ਨ ਜਾਇਦਾ ॥
ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਨ ਕੋਈ ॥
ਅਵਰੁ ਨ ਦੀਸੈ ਏਕੋ ਸੋਈ ॥
ਨਾਰਿ ਪੁਰਖੁ ਨਹੀ ਜਾਤਿ ਨ ਜਨਮਾ ਨਾ ਕੋ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਪਾਇਦਾ ॥
ਨਾ ਤਦਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਬਨਵਾਸੀ ॥
ਨਾ ਤਦਿ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਸੁਖ ਵਾਸੀ ॥
ਜੋਗੀ ਜੰਗਮ ਭੇਖੁ ਨ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋ ਨਾਥੁ ਕਹਾਇਦਾ ॥
ਜਪ ਤਪ ਸੰਜਮ ਨਾ ਬ੍ਰਤ ਪੂਜਾ ॥
ਨਾ ਕੋ ਆਖਿ ਵਖਾਣੈ ਦੂਜਾ ॥
ਆਪੇ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਵਿਗਸੈ ਆਪੇ ਕੀਮਤਿ ਪਾਇਦਾ ॥
ਨਾ ਸੁਚਿ ਸੰਜਮੁ ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ ॥
ਗੋਪੀ ਕਾਨੁ ਨ ਗਊ ਗੁੋਆਲਾ ॥
ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ ਪਾਖੰਡੁ ਨ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋ ਵੰਸੁ ਵਜਾਇਦਾ ॥
ਕਰਮ ਧਰਮ ਨਹੀ ਮਾਇਆ ਮਾਖੀ ॥
ਜਾਤਿ ਜਨਮੁ ਨਹੀ ਦੀਸੈ ਆਖੀ ॥
ਮਮਤਾ ਜਾਲੁ ਕਾਲੁ ਨਹੀ ਮਾਥੈ ਨਾ ਕੋ ਕਿਸੈ ਧਿਆਇਦਾ ॥
ਨਿੰਦੁ ਬਿੰਦੁ ਨਹੀ ਜੀਉ ਨ ਜਿੰਦੋ ॥
ਨਾ ਤਦਿ ਗੋਰਖੁ ਨਾ ਮਾਛਿੰਦੋ ॥
ਨਾ ਤਦਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕੁਲ ਓਪਤਿ ਨਾ ਕੋ ਗਣਤ ਗਣਾਇਦਾ।
ਵਰਨ ਭੇਖ ਨਹੀ ਬ੍ਰਹਮਣ ਖਤ੍ਰੀ ॥
ਦੇਉ ਨ ਦੇਹੁਰਾ ਗਊ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ॥
ਹੋਮ ਜਗ ਨਹੀ ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਣੁ ਨਾ ਕੋ ਪੂਜਾ ਲਾਇਦਾ ॥
ਨਾ ਕੋ ਮੁਲਾ ਨਾ ਕੋ ਕਾਜੀ ॥
ਨਾ ਕੋ ਸੇਖੁ ਮਸਾਇਕੁ ਹਾਜੀ ॥
ਰਈਅਤਿ ਰਾਉ ਨ ਹਉਮੈ ਦੁਨੀਆ ਨਾ ਕੋ ਕਹਣੁ ਕਹਾਇਦਾ ॥
ਭਾਉ ਨ ਭਗਤੀ ਨਾ ਸਿਵ ਸਕਤੀ ॥
ਸਾਜਨੁ ਮੀਤੁ ਬਿੰਦੁ ਨਹੀ ਰਕਤੀ ॥
ਆਪੇ ਸਾਹੁ ਆਪੇ ਵਣਜਾਰਾ ਸਾਚੇ ਏਹੋ ਭਾਇਦਾ ॥
ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਨ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ ॥
ਪਾਠ ਪੁਰਾਣ ਉਦੈ ਨਹੀ ਆਸਤ ॥
ਕਹਤਾ ਬਕਤਾ ਆਪਿ ਅਗੋਚਰੁ ॥
ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਦਾ ॥...

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੩੫-੩੬)

ਇਹ ਚਿਤਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਬਿਨਾਂ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਾਕਾਰ ਜਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ?

ਸਾਕਾਰ ਸਰੂਪ

ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਆਕਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ—ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ॥
ਬਾਝੁ ਕਲਾ ਆਡਾਣੁ ਰਹਾਇਆ ॥
ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਉਪਾਏ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਵਧਾਇਦਾ ॥
ਵਿਰਲੇ ਕਉ ਗੁਰਿ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥
ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਹੁਕਮੁ ਸਬਾਇਆ ॥
ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪਾਤਾਲ ਅਰੰਭੇ ਗੁਪਤਹੁ ਪਰਗਟੀ ਆਇਦਾ ॥
ਤਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਈ ॥
ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ॥
ਨਾਨਕ ਸਾਚਿ ਰਤੇ ਬਿਸਮਾਦੀ ਬਿਸਮ ਭਏ ਗੁਣ ਗਾਇਦਾ ॥

ਆਪੇ ਆਪੁ ਉਪਾਇ ਨਿਰਾਲਾ ॥
ਸਾਚਾ ਥਾਨੁ ਕੀਓ ਦਇਆਲਾ ॥
ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਕਾ ਬੰਧਨੁ ਕਾਇਆ ਕੋਟੁ ਰਚਾਇਦਾ ॥
ਨਉ ਘਰ ਥਾਪੇ ਥਾਪਣਹਾਰੈ ॥
ਦਸਵੈ ਵਾਸਾ ਅਲਖ ਅਪਾਰੈ ॥
ਸਾਇਰ ਸਪਤ ਭਰੇ ਜਲਿ ਨਿਰਮਲਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੈਲੁ ਨ ਲਾਇਦਾ ॥
ਰਵਿ ਸਸਿ ਦੀਪਕ ਜੋਤਿ ਸਬਾਈ ॥
ਆਪੇ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਵਡਿਆਈ ॥
ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਸਦਾ ਸੁਖ ਦਾਤਾ ਸਚੇ ਸੋਭਾ ਪਾਇਦਾ ॥
ਗੜ ਮਹਿ ਹਾਟ ਪਟਣ ਵਾਪਾਰਾ ॥
ਪੂਰੈ ਤੋਲਿ ਤੋਲੈ ਵਣਜਾਰਾ ॥
ਆਪੇ ਰਤਨੁ ਵਿਸਾਹੇ ਲੇਵੈ ਆਪੇ ਕੀਮਤਿ ਪਾਇਦਾ ॥
ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ਪਾਵਣਹਾਰੈ ॥
ਵੇਪਰਵਾਹ ਪੂਰੇ ਭੰਡਾਰੈ ॥
ਸਰਬ ਕਲਾ ਲੇ ਆਪੇ ਰਹਿਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਸੈ ਬੁਝਾਇਦਾ ॥
(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੩੬)

ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ "ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ?" ਅਤੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਸ ਮਨੁਖ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸੋਚਣ ਲਈ, ਜਾਨਣ ਲਈ ਬੁੱਧੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਨ ਲਈ [illegible] ਹਿਰਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਵਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਕਲਪੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਹ ਡਰਿਆ ਵੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁਖ ਨੇ ਅਣਚਾਹੇ ਕਰਮ ਵੀ ਕੀਤੇ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਸੂਝ ਨੇ ਨਿੰਦਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨ ਮਹੇਸ਼ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਜਾਂ ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਰਕਾਸ਼ ਬਣ ਗਏ। ਏਹ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਖਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੰਨੇ ਗਏ—ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਜਾਗਿਆ—ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ? ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ—ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੀ ਪਹੁੰਚ ਤੇ ਸੋਚ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੋਵੇ? ਕੀ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ? ਕੀ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹਿਰਦਾ ਨਹੀਂ ਧੜਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ? ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ? ਕੀ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ?

ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਤੇ ਕੋਈ ਓਹੋ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਹੀ ਵਰਗਾ ਤਾਂ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਸਾਥੋਂ ਮਹਾਨ ਹੋਵੇ।

ਡਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—"ਸਰਵੱਪਰੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਭਗਤੀ ਇਕ ਸਹੀਦਾਰੀ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਤੇ ਸੌਂਦਰਯ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਦੀ ਛਾਂਇਆ ਜਾਂ ਫਾਉਲੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮੂਰਤ ਰੂਪ ਹੀ ਸਹਿਚਾਰੀ ਭਾਵ, ਅਥਵਾ ਦੋਸਤੀ ਜਾਂ ਪਰਸਪਰ ਭਾਵ ਨੂੰ ਉਪਲਖਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਹਾਇਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੇਹਾ ਈਸ਼ਵਰ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪੂਰਨ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਪਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ—ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਖੂਨ ਦੀ ਹੋਲੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਲੈਂਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਜੇਹਾ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਮੂਰਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੁਖ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਤੜਫਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ—ਸਗੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਜੇਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ, ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆਤ (ਪ੍ਰਸਿੱਧ) ਵਚਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ, ਜਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।"

ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਜਿਗਿਆਸੂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਸਿਆ—"ਤੱਤ੍ਵਮਸੀ"—ਉਹ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਹੀ

ਆਤਮਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ—ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਸੋਹੰ",—ਉਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ—ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਹੀ ਫਿਰ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ—"ਅਹੰ ਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ"—ਮੈਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ—।

ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਏਨਾ ਗਿਆਨ, ਏਨੀ ਰਿਸ਼ੀ ਸਾਧਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਝਟ ਪਟ ਪਛਾਣ ਲਵੇ ਤੇ ਬਿਨਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਜਿਉਂ ਸਕੇ ਫਿਰ ਉਹ ਤਾਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਜਗਤ ਵਿਚ—ਜਿੱਥੇ ਤ੍ਰਿਗੁਣੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ—ਉਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਸ ਉੱਚ ਹਸਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਭਗਤੀ ਵੀ ਕਰ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣਾ—ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਮੰਨ ਸਕੇ। ਤਦੇ ਉਸ ਦੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਜਿਗਿਆਸਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੁਰੋਹਤ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਫਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿਸੇ ਉਸ ਦੀ—ਜਿਹੜਾ ਉਹਨੂੰ ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦੇਵੇ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਤੇ ਮੰਤ੍ਰ ਤੰਤ੍ਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ।

ਧਾਰਮਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਲੰਮੇਰੇ ਸਫ਼ਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਪੜਾਅ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਉਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਜਨਮਾ ਹਾਂ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹਾਂ। ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਸਵਾਮੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਚਲਾਈ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਮਾਇਆ ਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਅਤੇ ਅਧਰਮ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਵਧਦਾ ਹੈ ਓਦੋਂ ਓਦੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦਾ ਹਾਂ।" ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਕਿ "ਮੇਰੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ—ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਧਾਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਹਾਂ ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।"

ਗੀਤਾ—ਇਕ ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ—ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਲ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮੇਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਰਲੋ ਤਕ—ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ-ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ, ਮਾਇਆ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਜੀਵ ਬਾਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਨਿਰਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਵਿਚ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ—ਉਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ—ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਸਿਲਸਲੇਵਾਰ

ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ

—ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਵੀ

(ਲੜੀ ਜੋੜਨ ਲਈ ਵਰਿਆਮ ਦਾ
ਜੁਲਾਈ ੧੯੮੭ ਅੰਕ ਵੇਖੋ)

੧੧ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੭੮, ਬੁੱਧਵਾਰ
ਜਲੰਧਰ—ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਚਲਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ : ਲੁਹਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਸਾਧੂ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਭੋਗ ਤੇ ਸਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਦੋਰਾਹੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਕਲ ਮਾਤਾ ਨੇ ਸੰਤ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ : ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਤੁਸਾਂ ਵਿਸਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਤਰ ਸੀ : ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਵਿਸਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸਾਰਨਾ। (ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ !)

ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ

ਅੱਜ ਫਲਾਇੰਗ ਮੇਲ ਬੜੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨਕੁਨ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਦੋ ਗੱਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹੈ। ਦੋ ਘੰਟੇ ਪੱਛੜ ਕੇ ਜਲੰਧਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ। ਰਾਤੀਂ ੧੨ ਵਜੇ ਸੁਖੀ ਸਾਂਦੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਇਹੋ ਗਨੀਮਤ ਹੈ।

੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੭੮, ਵੀਰਵਾਰ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਆਗਮਨ

ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਰੰਦ ਦੇ ਘਰ, ਰਮੇਸ਼ ਨਗਰ ਗਿਆਂ ਸੰਤ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਚੋਪੜਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ੧੪-੧੦-੭੮ ਨੂੰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਪਧਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸ਼ਾਮੀ ੫-੩੦ ਆਪਣੇ ਮਨੋਂ ਹੰਸਪਾਲ ਦੇ ਘਰ ਨੇੜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਚਲਿਆ ਸਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਗੁਰਦੇਵ ਬੇਕਰੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਫੋਨ ਆ ਗਿਆ। ਸੁਣ ਕੇ ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ : ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਪੂਸਾ ਰੋਡ ਆ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਤੁਰਤ ਚਲ ਪਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਓਖਲੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ

ਕੋਠੀ ੧-ਏ ਬੀ ਪੂਸਾ ਰੋਡ ਆਇਆ। ਵੇਖਿਆ ਜਿਹੜਾ ਵਿਹੜਾ ਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਕ ਵੀ ਗੱਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗਰੁਪ ਲਾਨ ਤੇ ਬੈਠਾ ਨਜ਼ਰ ਪਿਆ। ਕੁਝ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ ਸਨ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰ ਨਿਵਾਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਜੀ ਬੇਬੇ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪਤਾ ਕਰਨ ਓਖਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਪਰੇਸ਼ਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਅਤੇ ਚਲਾਣੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖਿਆਂ 'ਰੀਕਵਰੀ' ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ। ਠਾਕਰ ਜੀ ਤੇ ਬੱਲੋ ਜੀ ਵੀ ਇੰਜ ਹੀ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਸੇਠ ਜੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਰਾਜਾ ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਸਟੈਨੋ ਨੂੰ ਕਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਫੋਨ ਬੁਕ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਉਧਰੋਂ

ਜੇ ਪੁਛ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਰਾਮ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚੋਂ ਸਧ ਦੇ ਜਲ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗੜਵਾ ਲੈ ਕੇ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਕਲ ਦਿਨੇ ਬਹੁਤ ਸਵੇਰੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜ ਜਾਵੇ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਬੀਬੀ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਗਾਹੀ ਸੱਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ।

ਬੈਠਣ ਕਮਰੇ ਵਿਚ

੬.੪੫ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ । ਠਾਕੁਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਫੜੀ, ਹਸਦੇ ਹਸਦੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘੇ । ਮੈਨੂੰ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਆਖੀ । ਮੈਂਹੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਿਗਰੋਂ ਤੇ ਵਰਾਛ ਕੋਲ ਦੇ ਸਫੈਦ ਦਾਗ ਕਾਲੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਪਏ । ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪਰਸੋਂ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹਨ । ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਚੇਤ ਦੇ ਏਥੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਉਸਤਾਨੀ ਅੱਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਆਈਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਜੋੜ ਮੇਲ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਮੇਰਾ ਉਪਰਲਾ ਜ਼ਾਹਿਰਾ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਮੈਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਦਿਆਂ ਚੋਣ ਦਿਆਲ ਜੀ ਕੋਠੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਸਵਾ ਸਤ ਵਜ ਗਏ ਸਨ ।

ਆਰਾਮ ਕਮਰੇ ਵਿਚ

ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਦੁਆਰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ । ਝਾਤ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਜੀ, ਠਾਕੁਰ ਜੀ, ਸੇਠ ਜੀ, ਸ. ਹੰਸਪਾਲ ਫਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਸਤਰ ਤੇ ਵੱਖੀ ਪਰਨੇ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਮੈਂ ਢੀਠਤਾਈ ਕਰ ਲਈ । ਆਉਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸਮਝ ਕੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸਰੀਰ ਆ ਗਏ । ਉਹ ਬਾਹਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਸਨ ।

ਸੇਠ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਬੈਂਕੋਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਰਣਜੀਤ ਨਗਰ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ, ਆਦਿ । ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਆ ਗਏ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਰੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ । ਸਭ ਦੀ ਨਮਸਕਾਰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ । ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਖੂਬੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਕਟਿੰਗ ਦੀ ਫਾਈਲ ਦਿਖਾਇਆ ਫੁਰਮਾਇਆ : ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਜਾਣ ਲਓ । ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਲਾਈਨ ਅਪਣਾਈ ਜਾਵੇ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਅਜੀਤ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ੧੦ ਲਾਈਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸੰਪਾਦਕ 'ਅਜੀਤ' ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਸਲਾਘਾ-ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਏ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮਝਾਇਆ : ਇਹੋ ਵਡਪਣ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰੋ । ਮਾੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਓ ।

ਚੁਟਕਲੇ

ਸ. ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੰਸਪਾਲ ਚੁਟਕਲਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੈ । ਉਹ ਸੁਣਦਾ ਵੀ ਖੂਬ ਹੈ ਤੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਵੀ ਖੂਬ ਹੈ । ਉਸ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ : ਕੋਈ ਸਜਣ ਕੋਝੇ ਨਖਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਉਹ ਦਹੀਂ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਟਾਈਮ ਪੁਛ ਲਿਆ । ਨਖਰੇਦਾਰ ਨੇ ਘੜੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਏਨੀ ਮਟਕ ਨਾਲ ਕਲਾਈ ਘੁਮਾਈ ਕਿ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਦਹੀਂ-ਛੰਨਾ ਪਟਾਕ ਦੇਣੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ । ਅਤੇ ਦਹੀਂ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਸਬਬ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਟਾਈਮ ਪੁਛਣ ਦਸਣ ਵਾਲੇ ਓਸੇ ਸਮੇਂ, ਉਸੇ ਥਾਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ ਪਏ । ਕੋਝੇ ਨਖਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਟਾਈਮ ਪੁਛਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਤਿਆਤਨ ਉਸ ਨੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦਹੀਂ-ਛੰਨਾ ਫੜ ਲਿਆ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਟਾਈਮ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਕੋਝੇ ਨਖਰੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਏਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹਿਲਾਇਆ ਕਿ ਬਰਤਨ ਫਿਰ ਮੂੰਧੇ ਮੂੰਹ ਡਿਗ ਪਿਆ । ਪਰ ਨਖਰੇਦਾਰ ਬੋਲਿਆ : ਮੈਂ ਏਨਾ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸੇ ਹੱਥ ਦਹੀਂ ਛੰਨਾ ਰਖਦਾ ।

ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈ : ਕੋਈ ਜਣਾ ਤੇਲ ਲੈਣ ਲਈ ਗਲਾਸ ਲੈ ਤੁਰਿਆ । ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਉਸਦੀ ਖਰੀਦ ਦਾ ਤੇਲ ਗਲਾਸੋਂ ਵਧ ਗਿਆ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਸੁੱਝਾ ਗਲਾਸ ਉਲਟਾ ਕਰਕੇ ਬਚੇ ਵਾਲਾ ਪਾਸਾ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਜਦ ਉਹ ਭਰਾ ਘਰ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪੁਛਿਆ : ਏਨਾ ਈ ? ਕੀ ਕਰੇਂਗਾ ?' ਉਸ ਨੇ ਗਲਾਸ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਦਿਤਾ : ਆਹ ਵੀ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਏ ।

ਉਸਾਰੀ

ਸੇਠ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ੧-੬ ਬੀ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਹਨ । ਹਰ ਕਮਰੇ, ਹਰ ਦੀਵਾਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਨਵੀਨਤਾ ਆ ਰਹੀ ਹੈ । ਕੋਠੀ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਖੂਹੀ ਲਗ ਗਈ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਸੁਹਣਾ ਮਕਾਨ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਟੱਟੀਆਂ, ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਤੇ ਕਪੜੇ ਧੋਣ ਲਈ ਜਗਾਹ ਵੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਸੁਧ ਧੂਪ ਘਿਉ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਗੱਡੀਆਂ-ਮੋਟਰਾਂ ਲਈ ਸ਼ੈੱਡ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਬੀਤਿਆ ਕਲ੍ਹ

ਸੰਤ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੂਰਬਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬੀਤੇ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਦਿਨ ਚਰਯਾ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਨੇ ਦਸਿਆ : ਕਲ੍ਹ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਣੀ। ਦੁਪੈਹਰੇ ਜਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨਮਿਤ ਪਾਏ ਹਏ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਲੁਹਾਰਾਂ ਪਧਾਰੇ। ਏਵੇਂ ਪੁਰਦਲ ਨੰਗਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਜਾ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮੰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੁੱਤਾਂ ਵਰਗਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੈਸਾ ਹੈ। ਅੱਜ ੯ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬੋਂ ਚਲ ਕੇ ਪੌਣੇ ਦੋ ਵਜੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜੇ ਹਾਂ।

ਡਾ: ਨਵੀਨ

ਰਾਤੀਂ ੯.੧੫ ਵਜੇ ਡਾ: ਨਵੀਨ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਸਾਂ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਬੁਸ਼ਰਟ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨੀ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸਾੜ੍ਹੀ ਪਾਈ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ੁਧ ਭਾਰਤੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਹੈ। ੧੫ ਕੁ ਮਿੰਟ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਅਤੇ ਜਲਪਾਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਡਾਕਟਰ ਜੋੜੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ।

ਇਹ ਡਾਕਟਰ ਪਿਛੋਂ ਖੰਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੈ। ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਐਮ. ਬੀ. ਬੀ. ਐਸ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵਕੀਲ ਸੀ। ਦਾਦਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਭਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਡਾਕਟਰ ਨਰੈਣਾ ਰਾਮ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਆਦਿ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦਾਦੇ ਦੀ ਇਸ ਸਰਗਰਮੀ ਸਦਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਨਵੀਨ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤੀ।

੧੩ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੭੮, ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ, ਅੱਜ ਮੋਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਜਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਅਣਜਾਣੀ ਥਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ।

ਕਲ੍ਹ ਥਾਈਲੈਂਡ ਨੂੰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਟਰੈਵਲਜ਼ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ੬ ਵਜੇ ਦੀ ਫਲਾਈਟ ਤੇ ਥਾਈਲੈਂਡ ਜਾਣਗੇ। ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਸਮਾਗਮ ਮਹਾਂ ਮਾਨਿਯ ਡਾ: ਸੁਖਾਟ ਇਕ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਣਾ ਚਾਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ : ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਸੰਤ ਪੂਰਬਾ, ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਨਚੰਦਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਵੀ।

ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਥਾਈਲੈਂਡ ਜਾਣ ਦਾ। ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਕਹਿਣਾ ਕੀ ਹੈ, ਪਤਾ ਲਗ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਅਚਾਨਕਤਾ ਦਾ ਸੁਆਦ ਵਾਧੂ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਬੈਂਕੌਕ-ਥਾਈਲੈਂਡ ਦਾ ਇਹ ਦੂਜਾ ਭ੍ਰਮਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਿਛੇ ੧੯੭੨ ਵਿਚ ਸੇਠ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਨੇ ਬੈਂਕੌਕ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਵਿਚ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰੱਹਰ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਹੋਲਾ ਪਰ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹੋਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਨਿਜੀ ਸਕੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਬੜੇ ਨਾਟਕੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਵਾਕੇ, ਥਾਈਲੈਂਡ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮੌਕਾ ੧੯੭੪ ਦਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਯਾਤਰਾ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ।

ਤਿਹਾਈ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ

ਅਜ ਮੈਂ ੧੧ ਵਜੇ ਹੀ ਕੋਠੀ ਪੂਸਾ ਰੋਡ ਪੁਜਾ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਵਸ ਨਾਲ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਹਲ ਵਾਂਗ ਵੜਾ ਕੁ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਰਾਮ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਝਾਕਿਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ : ਬਸ, ਤੁਸੀਂ ਲੰਘ ਆਓ ਅੰਦਰ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾ ਆਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ : ਤਿਹਾਈ ਲਗ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤੀ ਹੁਰੀਂ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਲੰਘ ਆਓ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨ ਆਵੇ। ਫੇਰ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਲੰਘ ਆਓ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨ ਆਵੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਗੱਲ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਕਵੀ ਹੁਰਾਂ ਅਜੇ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਉਚ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਕੇ ਤਿਹਾਈ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਧ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰੇਸ਼ਮੀ ਬਸਤਰ ਪਾਈਂ, ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਮੱਥੇ ਉਪਰ ਚੌਕੜਾ ਲਾਈ ਬੈਠੇ

ਸਨ । ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ, ਭਾਰਤੀ ਜੀ, ਰੰਗਪਾਲ ਅਤੇ ਇਕ ਅੱਧਾ ਹੋਰ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਾਸ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਕਟਿੰਗਜ਼ ਦੀ ਫਾਈਲ ਅਤੇ 'ਸਤਿਜੁਗ' ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਪਈਆਂ ਸਨ । ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਟੇਪ ਭਾਸ਼ਣ ਲਿਆਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਥਾਈਲੈਂਡ ਲਿਆਂਦੀ ਨਾਈਲਨ ਦੀ ਇਕ ਰਜ਼ਾਈ ਵਾਲਾ ਪੈਕ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸੂਟ ਦਾ ਕਪੜਾ ਹੋਰ ਪਾ ਕੇ ਲਿਆ ਦਿਤਾ । ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਤੋਹਫੇ ਦੇ ਤੌਰ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ।

੧੨.੩੦ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਇਕੱਤਰ ਸੰਗਤ ਚੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹਨ : ਸਰਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਢੱਡਾ, ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਟੀ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਡਾਲਟਨਗੰਜ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਲੀ ਨਗਰ, ਬਾਬੂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਾਲਿਕ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸੁਮਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਡਾ: ਗੰ: ਵਾਲਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਗਏ ਸਨ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਰਸਾ ਤੋਂ ਬਨਾਰਸੋਂ ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਇਸ ਬੀਬੀ ਦਾ ਭਾਈ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਥਾਈਲੈਂਡ ਤੋਂ । ਦਿਲੀ ਦੀਆਂ ਹਰਜੀਤ ਤੇ ਚਰਨ-ਜੀਤ ਕੌਰ ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੰਕਟ

ਕਲ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀ ਮੁਖ ਖ਼ਬਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਚੋਂ ਨਿਸ਼ਕਾਸਨ ਸੀ । ਅੱਜ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਮਾਇਤੀ ਮੰਤਰੀਆਂ ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਸ੍ਰ. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਸੰਧੂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰ. ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ।

ਭਜਨ ਪੁੱਛਣਾ

ਸੰਤ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਤਰਾ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਘਰ ਅਜ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਘਰ ੨੭ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਭਜਨ ਪੁਛਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਪਰਵਾਰ ਸਾਰਾ ਹੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ ।

ਬੰਗਲੌਰ ਨੂੰ

ਸੰਤ ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਢੱਡਾ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਬਾਬੂ ਨੇ ਇਕ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਖਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੈਂਗਲੌਰ ਲਈ ਰੇਲਵੇ ਰੀਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਕਰਵਾਣੀ ਹੈ : ੧. ਸੰਤ ਕੌਰ ਸੁਪਤਨੀ ਸੰਤ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਨਸ਼ਾ, ੨. ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ, ੩. ਸੰਤ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ, ੪. ਬੇਬੇ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਜੀ, ੫. ਸੰਤ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਕ, ੬. ਮਾਤਾ ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ । ਤਾਰੀਖ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਸਣਗੇ ।

ਅਜ ਕਲ ਬੰਗਲੌਰ ਦਾ ਫਾਰਮ ਵੇਚਣ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ੯ ਲਖ ਰੁਪੈ ਤੋਂ ਵੇਚ ਦੇਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ੨੦ ਲਖ ਰੁਪੈ ਤੋਂ ਵੇਚ ਦਿਓ । ੮ ਲਖ ਦਾ ਫਾਰਮ ਲੈ ਕੇ ੯ ਲਖ ਤਕ ਹੀ ਵੇਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਖਰਚ ਤਾਂ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ ਹੀ ਗਏ ।

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ

ਦੋ ਵਜਦਿਆਂ ਹੀ ਸੇਠ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਆਰੰਭ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਏਜੰਸੀਜ਼ ਨੇ ਕੀਤੀ । ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਪੂਰਬਾ ਜੀ ਨੇ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਮਨ ਨੇ 'ਜੰਗਲਾ ਭੈਰਵੀ' ਵਿਚ ''ਜਾ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਲ ਹੈ ਤਾ ਕਿਆ ਮੁਹਛੰਦਾ ਗਈ ਗੁਜਰੀ ਟਿਊਨ ਵਿਚ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ : ਬਹੁਤ ਸਬਰ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਟਿਊਨ ਸੁਣੀ ਹੈ । ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਸੁਮਨ : ਇਹ ਜੰਗਲਾ ਭੈਰਵੀ ਹੈ ਜੀ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ : ਭੈਰਵੀ ਥਾਂਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ । ਅਸੀਂ ਇਹ ਢਿੱਲੀਆਂ, ਮਰੇ ਮਰੇ ਬਦਲੀਆਂ ਤਰਜਾਂ ਸੁਣਨ ਦੇ ਆਦੀ ਨਹੀਂ । ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਗਾਉਣੀਆਂ ਸਾਖੀ ।

ਫਿਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੋੜੀ ਨੇ, ''ਸਖੀ ਨਾਲ ਵਸਾ ਅਪਣੇ ਸਾਹ ਪਿਆਰੇ ਮੇਰਾ ਤਨਮਨ ਹਰਿ ਸੰਗ ਮਿਲਿਆ'' ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਭੀਮ ਪਲਾਸੀ ਤਾਲ ਚਾਰ ਵਿਚ ਸੁਣਾਇਆ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਇਜ਼ ਪੱਧਤੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸਿਰਕੀ । ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਤਬਲਾ ਸੰਗਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਿਲਰੁਬਾ ਆਨੰਦ ਸਿਰਜਿਆ ।

(ਚਲਦਾ)

ਇਸ਼ਨਾਨ

ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਵਧ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸੁਧੀ ਦਾ ਵੀ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ— 'ਜਲ ਮਿਲਿਆ ਪਰਮੇਸਰ ਮਿਲਿਆ।' ਇਥੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਧੇਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਰੀਤਾਂ, ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਸੁਧੀ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਦਿਨ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਨਹਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਸਕਾਰ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਤ-ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਮੰਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸੁਧੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਧੀ ਲਈ ਇਸ਼ਨਾਨ। ਮੈਤ੍ਰਾਯਾਨੀ ਸੰਹਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੇਤ-ਰੂਹਾਂ ਜਲਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਜਲ ਦੇ ਛੱਟੇ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਤ ਰੂਹਾਂ ਨੱਠ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰ ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਰਤ ਤੇ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਵੀ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹਾਤਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਜਗਿਆਸੂ ਲਈ ਵਰਤ ਰਖਣ ਦੇ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ।

ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੇਵਲ ਜਲ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਭਸਮ ਤੇ ਪੌਣ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ। ਪਾਰਾਸ਼ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਇਸ਼ਨਾਨ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ :—

(੧) ਆਗਨੇਯ (ਭਸਮ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁਧੀ)
(੨) ਵਾਰੁਣ (ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ)
(੩) ਬ੍ਰਹਮ (ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਸੁਧੀ)
(੪) ਵਾਯਵਯ (ਪੌਣ ਨਾਲ ਸੁਧਤਾ)
(੫) ਦਿਵਯ (ਵਰਦੇ ਮੀਂਹ ਜਾਂ ਧੁਪ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ)

ਹਿੰਦੂ ਸਰੀਰਕ ਸੁਧੀ ਲਈ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਸੂਤਕ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਅਸ਼ੋਚ ਅਥਵਾ ਪਲੀਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਸਵੇਂ, ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਜਾਂ ਇਕੀਵੇਂ ਤਕ ਗਲੀ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਲੋਕ ਸੂਤਕ ਵਾਲੇ ਘਰ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਵਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਖਸ਼ ਸੂਤਕ ਵਾਲੇ ਘਰ ਆਵੇ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜੀਅ ਨੂੰ ਛੂਹ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸੁਧੀ ਲਈ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਲ ਨਾਲ ਧੋ ਕੇ ਤੇ ਸੁਧ ਕਰ ਕੇ ਸੂਤਕ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਦੇ ਜੰਮਣ ਮਗਰੋਂ ਜਣਨੀ ਲਈ ਰਸਮੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਵਾਂ ਨਹਾਉਣ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ, ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਜਾਂ ਇਕੀਵਾਂ।

ਮੌਤ ਵਾਲਾ ਘਰ ਵੀ ਦਸਾਂ/ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਅਸ਼ੁਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਸ਼ੁਧੀ ਨੂੰ ਪਾਤਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਵੇਖ : ਪਾਤਕ)। ਨਿਸਚਿਤ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਘਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਤੇ ਸੁਧੀ ਕਰ ਕੇ ਪਾਤਕ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਕਿਸੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦਾ ਦਾਹ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਥੀ ਨਾਲ ਮਰਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਪਸੀ ਉਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਰੋਵਰ, ਟੋਭੇ ਜਾਂ ਜਲਧਾਰਾ ਵਿਚ ਕਪੜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ ਬਗੈਰ ਘਰ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ।

ਮਾਹਵਾਰੀ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉਹ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਪੈਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸਿਰ ਨਹਾ ਕੇ ਸ਼ੁਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਾਹਵਾਰੀ ਨੂੰ 'ਸਿਰ ਨ੍ਹਾਵਣੀ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਾਹਵਾਰੀ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਛੂਹ ਨਾਲ ਵੀ ਭਿੱਟ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਸਖਸ਼ ਭਿੱਟ ਜਾਵੇ ਉਸ ਲਈ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ, ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਛੂਹ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਭਿੱਟ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋਣ ਤਾਂ ਜਲ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਰੂੜ੍ਹੀਵਾਦੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ ਬਾਹਰੋਂ ਕੰਮ ਧੰਧਾ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਡਿਓਢੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ।

ਪਾਵਨ ਸਰੋਵਰਾਂ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਖੀ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਪਵਿਤਰ ਨਦੀਆਂ

ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਜਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੱਕ ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਦਬਕੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਚੁੱਭੀ ਮਾਰ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੇ ਗ਼ਮਨ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਉਤੇ ਚੋਖਾ ਅਸਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਤਿੱਥਾਂ, ਸੰਗਰਾਂਦਾਂ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਉਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਹਾਤਮ ਹੈ। ਹਰ ਸੰਗਰਾਂਦ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਇਕ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਤੇ ਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਬੜੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ। ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੰਜੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮੱਸਿਆ ਦੇ ਦਿਨ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਕੁੰਭ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੁਰਖੇਤਰ, ਹਰਦੁਆਰ ਤੇ ਤ੍ਰਿਵੇਣੀ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹਾਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਮਾਘੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤਿਲਜਲੀ ਅਥਵਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤਿਲ ਮਿਲਾਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਸ਼ੁਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੀਵਾਲੀ ਨੂੰ ਪਹੋਵੇ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹਾਤਮ ਹੈ।

ਚੰਨ ਜਾਂ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਹਰ ਜੀਵ ਤੇ ਵਸਤੂ ਅਪਵਿਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਗ੍ਰਹਿਣ ਪਿਛੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਸਰੋਵਰਾਂ ਉਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਥਾਨੇਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ, ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲ, ਗੁਪਤ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਤੀਰਥ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੇ ਤੁਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ 'ਸੁਜਾਣੀ' ਕਿਹਾ ਹੈ—'ਨਾਵਣ ਸਦਾ ਸੁਜਾਣੀ'। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਖੰਡ ਪਾਠੀਆਂ ਲਈ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ।

ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾਲ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰਿਮੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਮਹਾਤਮ ਹੈ (ਵੇਖੋ : ਸੁਧਾਸਰ ਮਹਾਤਮ) ਇਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਭ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ—'ਰਾਮਦਾਸ ਸਰੋਵਰ ਨਾਤੇ ਸਭ ਉਤਰੇ ਪਾਪ ਕਮਾਤੇ'। ਇਹ ਸਰੋਵਰ ਜਿਸ ਥਾਂ ਖੁਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਦੁਖ-ਭੰਜਨੀ ਛੱਪੜ ਸੀ ਜਿਥੇ ਕਾਂ ਨਹਾ ਕੇ ਹੰਸ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੰਗਲਾ ਨਵਾਂ ਨਰੋਇਆ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ (ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ) ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਦੀ ਬਣਵਾਈ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਬਾਵਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਚੌਰਾਸੀ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖ ਇਸ ਬਾਵਲੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਹਰੇਕ ਪਉੜੀ ਉਤੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਚੌਰਾਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਤੇ ਪਾਠ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣ ਪਾਠ ਕਰਨ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈਣ ਅਥਵਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋਣਾ ਤੇ ਚੂਲੀ ਕਰਨਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋਣ ਲਈ ਚੁਬੱਚੇ ਤੇ ਚੂਲੀ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾਲ, ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੱਛ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮਾਨਸਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਸੁਬੁਧ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਨਿਰੇ ਇਸ਼ਨਾਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਰਥ ਨਹੀਂ—'ਬਾਹਰਿ ਧੋਤੀ ਤੂਮੜੀ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ ਨਿਕੋਰ'।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹਾਉਣ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੋਮਨ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਕੋਹਣੀਆਂ ਤਕ ਤੇ ਪੈਰ ਗਿੱਟਿਆਂ ਤਕ ਧੋਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮੱਥਾ ਜਲ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰੇ। ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਹੋਵੇ, ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਅਲੱਭ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਮਿੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਮਲੇ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ : (ੳ) ਵਜ਼ੂ (ਉਜ਼ੂ) : ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਂ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਵੇਲੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹਰੇਕ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਜ਼ੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਵਜ਼ੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਵਜ਼ੂ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗੇ। ਵਜ਼ੂ ਲਈ ਹਰੇਕ

ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਵੁਜ਼ੂ ਕਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਜ਼ੂ ਵੇਲੇ ਕੁਰਤੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਕੂਹਣੀਆਂ ਤਕ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਕੋਹਣੀਆਂ ਤਕ ਧੋਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਤੇ ਫਿਰ ਖੱਬਾ। ਪਾਣੀ ਬਾਹਵਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਂਗਲਾਂ ਵਲੋਂ ਕੋਹਣੀਆਂ ਵਲ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕੁਲੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਖਿਚ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਧੋਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਸਿਰ ਦੀ ਪੱਗ ਜਾਂ ਟੋਪੀ ਪਿਛੇ ਕਰਕੇ ਗਿੱਲੇ ਕੀਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਵਲ ਮਸਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਂਗਲਾਂ ਦਾਹੜੀ ਵਿਚ ਫੇਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਗਲੇ ਨੂੰ ਮਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਪੈਰ ਗਿੱਟਿਆਂ ਤਕ ਧੋਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਫੇਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਅ) ਗ਼ੁਸਲ—ਇਹ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ ਜੋ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜੰਮਣ ਮਗਰੋਂ, ਮਾਹਵਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ, ਸੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਲੀਤ ਅਵੱਸਥਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਜੁਮੇਰਾਤ ਜਾਂ ਈਦ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗ਼ੁਸਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(ੲ) ਧੂਲ ਇਸ਼ਨਾਨ (ਤਯੱਮੁਮ)—ਜਦੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਜਲ ਨਾ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਬੀਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਵਜ਼ੂ ਆਦਿ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਧੂਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਮਿੱਟੀ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਮਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ਼ਨਾਨ ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕਲਿਆਣੀ ਹੈ। ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਸੰਤਾਨ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਜੇ ਸੱਤਾਂ ਖੂਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਚੌਰਾਹੇ ਵਿਚ ਨਹਾਉਣ ਤਾਂ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੂਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗਰਭ ਠਹਿਰਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਦੇ ਖੂਹ ਉੱਤੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਖੂਹ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਔਤ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਘਾਟ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੀ ਚਿਤਾ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰ ਕੇ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚਿਤਾ ਦੀ ਅਗਨੀ ਉੱਤੇ ਚਾਵਲ ਰਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਨੂੰ ਭੋਗ ਲਗਾ ਕੇ ਖੁਦ ਖਾਏ, ਤਾਂ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੀ ਆਤਮਾ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਵਣ

ਸਾਵਣ ਦੀ ਰੁੱਤ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਬੜੀ ਰਮਣੀਕ ਤੇ ਰੰਗੀਲੀ ਹੈ। ਜੇਠ ਹਾੜ ਦੀਆਂ ਤਪਦੀਆਂ ਲੂਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾਵਣ ਦੀ ਅਨੂਠੀ ਕਿਣਮਿਣ ਆਪਣਾ ਹੀ ਅਲੌਕਿਕ ਸਵਾਦ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਭਿੱਜੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਵਣ ਨੂੰ 'ਵਸਲ ਦੀ ਰੁੱਤ' ਕਹਿ ਛੱਡਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਵੇਂ ਵਿਆਹੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਇਸੇ ਰੁੱਤ ਆਪਣੀ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਕਈ ਅਹਿਮ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਰੁੱਤ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਤੇ ਇਕਰਸ ਹੋਣ ਦੀ ਰੀਝ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਵਣ ਦੀ ਤੀਜੀ ਤਿਥ ਨੂੰ ਤੀਆਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਗਿੱਧੇ ਪਾਉਂਦੀਆਂ, ਪੀਂਘਾਂ ਝੂਟਦੀਆਂ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮਧੁਰਧੁਨੀਆਂ ਛੇੜਦੀਆਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਰਸ ਘੋਲੀ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿੱਧੇ ਨੂੰ 'ਸਾਵਣ ਗਿੱਧਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਿੱਧੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਗਿੱਧੇ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਮੋਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ, ਪਪੀਹੇ ਵਾਂਗ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕਢਦੀਆਂ ਤੇ ਹਰਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚੁੰਗੀਆਂ ਭਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਰਜਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਤੇ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਹੀ 'ਰੱਖੜੀ' ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਭੈਣ ਭਰਾ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਮਿੱਠੀਆਂ ਨਿਰਛਲ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਬੋਧਿਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਵਣ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ—''ਸੌਣ ਵੀਰ ਕੱਠਿਆਂ ਕਰੇ, ਭਾਦਰੋਂ ਚੰਦਰੀ ਵਿਛੋੜੇ ਪਾਵੇ।'' ਸਾਵਣ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੇਲਾ 'ਸਾਵਣ ਖੀਰ' ਹੈ, ਜੋ ਸੂਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ : ਸਾਵਣ ਖੀਰ)।

ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ, ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਵਿਚ, ਇਸ ਮਹੀਨੇ 'ਗੁਡੀਉਂ ਦਾ ਮੇਲਾ' ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਲਾ ਕਈ ਥਾਈਂ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਸਥਾਨਕ ਭੇਦ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਂਗੜੇ ਵਿਚ ਹਰ ਮਰਦ, ਤੀਵੀਂ ਤੇ ਬੱਚਾ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਇਕ ਵਾਰ, ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਗੁੱਡੀ ਲਗਾ ਕੇ ਦਰਿਆ 'ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਗੁਡੀ ਨੂੰ ਜਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੀਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਐਤਵਾਰ, ਮੰਗਲਵਾਰ ਜਾਂ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,

ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁੜੀ ਜਲਧਾਰਾ ਵਿਚ ਠੰਢੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਆਤਮਾ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੀਤ ਵੱਲੋਂ ਰੀਤ ਵੀ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪੰਥੋ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਵੇਣੀ ਨਾਗ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਕੁਝ ਖਾਸ ਤਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਰੇ ਮਹੀਨੇ ਹੀ, ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੁੱਧ ਸਥਾਨਕ ਨਾਗ ਦਿਉਤੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੁੱਧ ਨੂੰ 'ਸੁੱਥਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਗਲਾਸਰੀ ੧,੧੪੯)। ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਵਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਦੁੱਧ 'ਸੁੱਥਾ' ਇਕੱਠਾ ਕਰੇ, ਸਥਾਨਕ ਨਾਗ ਜਾਂ ਦੇਵੀ ਦਿਉਤੇ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਵਣ ਨਾਲ ਕਈ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਵੀ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਖਤਰੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਜੰਮੇ ਬਾਲ ਉਤੇ ਸਾਵਣ ਦੀਆਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਤਕ ਮੀਂਹ ਦੀ ਕਣੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸਾਵਣ ਵਿਚ ਬਾਰਸ਼ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨ੍ਹਾਵਣ ਦੀ ਰੀਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਕਈ ਭਰਮ ਵਹਿਮ ਤੇ ਮਨੌਤਾਂ ਵੀ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਹਰ ਸਵਾਣੀ ਲਈ ਸਾਵਣ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਪੀਂਘ ਝੂਟਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਨਹੀਂ ਝੂਟਦੀ, ਉਸ ਦਾ ਵਰ੍ਹਾ ਹੁਲਾਰੇ ਭਰਿਆ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦਾ। ਸਾਵਣ ਦੀ ਸੂਈ ਘੋੜੀ ਅਸ਼ੁਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—'ਸਾਵਣ ਘੋੜੀ, ਭਾਦੋਂ ਗਾਂ, ਉਜੜੇ ਘਰ ਜਾਂ ਉਜੜੇ ਗਰਾਂ।' ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਖੀਰ ਨਾ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਜਨਮ ਬਿਰਥਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—'ਸਾਵਣ ਖੀਰ ਨਾ ਖਾਧੀਆ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਜੰਮਿਆ ਅਪਰਾਧੀਆ' ਅਖਾਣ ਇਸੇ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਵਣ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਵੀ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਸੁੱਕਾ ਸਾਵਣ ਦਲਿਦ੍ਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ: 'ਸਾਵਣ ਗਿਆ ਸੁਕਾ, ਭਾਦੋਂ ਕੀਤੀ ਦਇਆ, ਸੋਨੇ ਦਾ ਘੜਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਰੁਪੇ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆ।' ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਨੂੰ ਵਰਸਣ ਲਈ, ਕੁਝ ਸਾਕਾਰ ਟੂਣੇ ਟੋਟਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਨ ਮਹਿੰਗਾ ਵਿਕੇ।

ਸਾਵਣ ਦੀ ਰੁੱਤ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਗੀਤ ਤੇ ਕਹਾਵਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਵਣ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਗੀਤ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ 'ਸਾਵੇਂ' ਜਾਂ ਤੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

—ਸ. ਸ. ਵਣਜਾਰਾ ਬੇਦੀ
(ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼ ਵਿਚੋਂ)

ਸੂਬਾ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੜ੍ਹਦੀਵਾਲ ਵਾਲੇ

—ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ (ਜੀਆ ਨੱਥਾ)

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਸਦਾ ਧਰਮ ਹਾਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਤੇ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੰਕ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚੌਹ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਗੇ ਚਲਾਇਆ ਅਤੇ ਖੜੋਤ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿਤੀ ਪਰ ਇਹ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ।

ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਸਮੁਚੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੰਗਠਤ ਕਰਨ ਲਈ ੨੨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰਕ "ਮੰਜੀਆਂ" ਕਹਾਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ੨੨ ਸੂਬੇ ਸਨ।

ਚੌਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਮੰਜੀਆਂ ਵਿਚ ਅਗੋਂ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰਕ 'ਮਸੰਦ' ਕਹਾਏ। ਇਹ ਮਸੰਦ ਪਰੰਪਰਾ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤਕ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਪਰੰਤੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਹ ਲੋਕ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮਸੰਦ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਤੇ ਮਾਰੂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਝੁਲੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਮੁਲ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਫਿਰ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਨਿਡਰ ਹੋਕੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਓਟ ਲੈਕੇ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਜਿਹੇ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਮਡੋਰੀਆਂ ਲੁਟ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਕੈਦ ਕੀਤੀਆਂ ਨਿਆਸਰਾ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਤੇ ਗਭਰੂਆਂ ਨੂੰ ਛੁੜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ

ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਂਦੇ ।

੧੭੯੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ' ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਆਚਰਣਹੀਣ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾਚ ਮੁਜਰੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਹੋਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਬਾਲ ਵਿਆਹ, ਬਹੁ-ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਇਹ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਖਿਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪੂਰੀ ਸਦੀ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਕਦੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਸਹਿਨ ਨਾ ਹੋਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ੧੮੫੭ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ 'ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ' ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਂਗ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਨੂੰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਤੀਸਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਵਾਂਗ ੨੨ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮੁਚੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ੨੨ ਸੂਬੇ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਸਹਿਯੋਗ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਰਥਾਤ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸੂਬਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਗੱਦੀ ਦੇ ਗੱਦੀਦਾਰ ਸਨ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਚ 'ਘੁਮਾਣਾਂ' ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਕੁਟੀਆ ਬਣਾਕੇ ਤਪ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਵਡਕੀਰ ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਜੀ, ਲੂਣ ਤੇ ਤੇਲ ਆਦਿ ਵੇਚਣ ਲਈ ਉਧਰੋਂ ਲੰਘਦੇ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ

(ਸੂਬਾ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ)

ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਜੀ
(ਚੇਲਾ ਬਾਬਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ)

ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਦਾਸ ਜੀ — ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ

ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ)

ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇਲ ਰੋਸ਼ਨਾ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦੀਵਾ ਵੱਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅੱਜ ਤੇਲ ਕਿਵੇਂ ਦੇਵਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਲੀ ਵਾਲੀ ਕੁਪੀ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਤੇਲ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਦੇ ਅਗੋਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਪਰ ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਜੀ ਅੱਜ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰਕੇ ਲੰਘ ਜਾਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਗੁਰਮੁਖਾ ਜੀ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਤੇਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ?" ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋਇਆ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੇਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਲ ਵਾਲੀ ਕੁਪੀ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਭਾਈ ਕੁਪੀ ਵੇਖ ਤਾਂ ਖਾਲੀ ਹੈ ਜਾਂ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।" ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਜੀ ਨੇ ਕੁਪੀ ਵੱਲ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਕੁਪੀ ਤੇਲ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਤੱਕ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਹ ਤੇਲ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਚਰਨ ਪਰਸਕੇ ਉਥੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਹੁਣ ਘਰ ਜਾਹ ਪਰ ਅਗੋਂ ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਘਰ ਜਾਵਾਂ, ਹੁਣ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਲੱਧਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੁਖੰਵਾਲ ਆ ਜਾਓ ਅਤੇ ਬਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਘਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਤੇਰਾ ਘਰਾਣਾ ਦੁਧਪੁਤਾਂਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਡਾ ਡੇਰਾ ਘੁਮਾਣ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਤੇਰਾ ਸੁਖੰਵਾਲ ਹੋਵੇਗਾ।

ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਕਾਹਨਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਹੋਏ। ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਅਰਥਾਤ ਪਿੰਡ ਖੁੜਾ ਕੁਰਾਲਾ, ਖੁਣਖੁਣ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਕੂਕੀ ਬਧੂਹੀ ਤੋਂ ਤਲਵਾੜਾ ਤਕ ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਕੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਕਾਹਨਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਵਿਖਬਾਣੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਡੇ ਘਰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਬਾਲਕ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਨਿਹੰਗ

ਸਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਕੁਲ ਦਾ ਨਾਮ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰੇਗਾ ।

ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਸਵਾ ਮਹੀਨਾ ਬਾਅਦ ਬਾਵਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਦ 'ਚ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਦੁਧ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਧ ਦੇਵੇਗਾ, ਪੁਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਤ ਦੇਵੇਗਾ, ਨਿਪਤਿਆਂ ਦੀ ਪੱਤ ਰਖੇਗਾ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਨੂੰ ਓਟ ਬਖਸ਼ੇਗਾ, ਕੋਹੜੀਆਂ ਦੇ ਕੋਹੜ ਦੂਰ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਨਿਥਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਬਖਸ਼ੇਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਟੁਟੀ ਜੋੜਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ਆਦਿਕ ਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ।

ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਹੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਜਾਣ ਲਗੇ ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਬਘਿਆੜ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਲ ਭੱਜ ਗਿਆ । ਪਿੰਡ ਸੁਖੇਵਾਲ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਗਈ ਕਿ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਨੂੰ ਬਘਿਆੜ ਚੁਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਾਵਾ ਕਾਹਨ ਦਾਸ ਜੀ, ਬਾਵਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਕੋਲ ਦੌੜੇ ਆਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਬਾਲਕ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਹੁਣ ਕੀ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਅਗੋਂ ਬਾਵਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਬਘਿਆੜ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਦਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ । ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਹਸਦਾ ਖੇਡਦਾ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬਘਿਆੜ ਕਲਯੁਗ ਸੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਚਰਨ ਪਰਸਣ ਆਇਆ ਸੀ ।

ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਪਣੇ ਤਾਇਆ ਬਾਵਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ । ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਬਾਵਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਕਸਬਾ ਖੁਨਖੁਨ ਕਲਾਂ ਆ ਗਏ । ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਦਸੂਹੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਝਿੰਗੜ ਕਲਾਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਇਕ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾੜ ਪੁਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਰ ਵੰਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਬੁਕ ਸ਼ਕਰ ਲੈ ਕੇ ਖਾ ਲਈ ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਹੋਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਵਰਤਾਵੇ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਚੰਗਾ ਜੇ ਸ਼ਕਰ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਤਾਂ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਖਾਰਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਇਹ ਵਾਕ ਕਹਿਕੇ ਆਪ ਜੀ ਬਾਵਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਅਗੇ ਚਲ ਪਏ । ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁਟ ਪੀਤਾ ਤਾਂ ਖਾਰਾ ਨਿਕਲਿਆ । ਲੋਕ ਬਾਵਾ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤੀਰ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੋੜ ਸਕਦਾ । ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਖੂਹ ਦਾ ਮੁੜ ਪਾੜ ਪੁਟੋ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਮਿੱਠਾ ਨਿਕਲੇਗਾ । ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਏ ।

ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ (ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ) ਪਿੰਡ ਟਿਲੂਵਾਲ ਖੁਨਖੁਨ ਕਲਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ (ਇਹ ਡੇਰਾ ਅਜ ਕਲ ਬੇਅਬਾਦ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਜੋ ਖੁਡਾ ਕੁਟਾਲਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਗੜ੍ਹਦੀਵਾਲਾ ਜਾ ਰਹੀ ਸੜਕ ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ) ਵਿਖੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਇਕ ਦਿਨ ਖੁਨਖੁਨ ਕਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖੁਨਖੁਨ ਕਲਾਂ ਦੇ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਖੂਹ ਲਗਵਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਅਤੇ ਪਾੜ ਪੁਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ਕਰ ਵੰਡਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਡੇਰਾ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਓ ਤੇ ਪਾੜ ਪੁਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸਵਾ ਰੁਪਿਆ ਅਤੇ ਧੱਟੀ ਸ਼ਕਰ ਤੋਲਕੇ ਲੈ ਆਉਣੀ । ਆਪ ਜੀ ਗਏ ਅਤੇ ਧੱਟੀ ਸ਼ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਬੁਕਾਂ ਨਾਲ ਜਿੰਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸ਼ਕਰ ਲੈ ਲਵੋ ਪਰ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਧੱਟੀ ਸ਼ਕਰ ਤੱਕੜੀ ਨਾਲ ਤੋਲਕੇ ਲੈਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਦੱਸੀ ਪਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਇੰਵ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਚੰਗਾ ਜੇ ਧੱਟੀ ਸ਼ਕਰ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਤੇ ਇਹ ਇੱਟਾਂ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਖੂਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਣਗੀਆਂ । ਇਹ ਵਾਕ ਕਹਿਕੇ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਡੇਰਾ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਏ ।

ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਸੱਚ ਹੋਇਆ । ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਖੁਨਖੁਨ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਪਲੇਗ ਪੈ ਗਈ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ । ਲੱਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗ ਗਏ । ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੂਹ ਲਗਾਉਣਾ ਭੁਲ ਗਿਆ ।

ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਇਹ ਬੀਮਾਰੀ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਹੈ । ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਚੁਕ ਕੇ ਡੇਰਾ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੱਥਾਂ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਲਿਜਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ । ਇੱਟਾਂ, ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਪਲੇਗ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ।

ਕੁਝ ਅਵਸਥਾ ਸਮੇਂ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਵਿਰਕਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਖੁਸ਼ਪੁਰ ਕਲਾਂ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਤਿਆਗਕ ਮਹਾਤਮੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਲਾਲ ਸਹੌੜੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜਵਾਹਰ ਦਾਸ ਪਿੰਡ ਗੁਨਾਂ ਵਾਲੇ (ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ) ਨਾਲ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਕਠਿਨ ਤਪਸਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨੇਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਇਕ ਖੂੰਹੇਂ ਤੇ ਤਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸਮਾਧੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਹੈ। ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇਕ ਤੀਰ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਤੀਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਵਗ ਤੁਰਿਆ। ਉਹ ਤੀਰ ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਿੰਡ ਭਟੀਆਂ (ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸਾਂਭਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਾਂਗੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਚਸ਼ਮਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਬਾਉਲੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਸਹੌੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜਵਾਹਰ ਦਾਸ ਜੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਗੁਨਾਂ ਵਿਚ ਆ ਨਿਕਲੇ : ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਾਬਾ ਜਵਾਹਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਜਾਤ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜੱਟ ਸਨ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਾਂਗੇ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚੌਹਰਾ ਸੰਗਮਰਮਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਹਰ ਮਸਿਆ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦੁਧ ਛਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਤੋਟ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਇਕਲੇ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਵਲ ਚਲ ਗਏ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਾਸਲੀਲਾ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲਗੇ। ਲੋਕ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਰੂਪ ਸਮਝਣ ਲਗੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਸਾਧੂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਠਾਕਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਠਾਕਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਹੋਰ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਠਾਕੁਰ ਹੋ, ਇਹਨਾਂ ਠਾਕੁਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਠਾਕਰਾਂ ਨੂੰ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖਾ ਤੂੰ ਕਿਧਰ ਕੁਰਾਹੇ ਆ ਫਸਿਆ ਹੈਂ। ਸਾਡੇ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਜਾਮੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ। ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਓ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਾਂਗੇ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹੋ। ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੜੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਚਰਨ ਫੜੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਚਾਲੇ ਪਾਏ।

ਏਧਰ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਕ ਸਾਧੂ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰੋ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਸੰਤੀ ਨਿਹੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਬਾਣਾ ਪਹਿਨਾਉਣਾ ਹੈ। ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਵੱਲ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਫ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਚੋਬਦਾਰ ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਬਾਣਾ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਚੋਬਦਾਰ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਬੱਠ ਪਵਾਈ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਸਤਾਨੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਕੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਪਏ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਠਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ। ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਤੇ ਜਟਾਵਾਂ ਸਨ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਬਾਣਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਨਣਾ ਹੈ। ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਿਹੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਬਾਣਾ ਬਸੰਤੀ ਰੰਗ ਵਾਲਾ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜੋ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਿਰ ਤੇ ਦੁਮਾਲੇ ਅਤੇ ਚੱਕਰ ਸਜਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਮ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਖਿਆ।

ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਫ਼ੀ ਅਰਸਾ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਰਹੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ੧੧-੧੨ ਜੀਵਨੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਪਹਿਲਾ ਆਪ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਪਿੰਡ ਭਟੀਆਂ ਵਿਖੇ ਡੇਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਡੇਰਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਕਸਬਾ

ਗੜ੍ਹਦੀਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ਅਤੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕੋਹੜੀਆਂ ਦਾ ਕੋਹੜ ਦੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਾਮਾਤ ਭਰਪੂਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਮੈਂ ਖੋਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਕਈ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਹੈ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੈਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਧਾਵਾਂਗਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸੰਤ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਖਨਖਨ ਵਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਸੰਤ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਗੋਂ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਇਕ ਲੜਕੀ ਗੋਬਿੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਹੋਏ। ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ੮ ਜੂਨ ੧੯੧੫ ਈਸਵੀ ਅਰਥਾਤ ੨੬ ਜੇਠ ਨੂੰ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੜ੍ਹਦੀਵਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਅਜਕਲ ਸੰਤ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ×

ਬਚਿਆਂ ਲਈ ਕਹਾਣੀ

ਵਿਹਲ ਦੀ ਨਸੀਹਤ

ਇਕ ਵਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੀਲ ਨਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਉਸਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸੁਸ਼ੀਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਿਆ ਕਰੇ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗਲ ਜ਼ਰਾ ਨਾ ਮੰਨਦਾ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਏਧਰ ਉਧਰ ਫਿਰ ਕੇ ਕੱਢ ਦੇਂਦਾ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਦੀ ਮਾਂ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਤੇ ਇਕ ਐਸਾ ਦਿਨ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਤਾਂ ਪਿਆ ਭੋਜਨ ਖਾ ਲਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੋਂ ਭੋਜਨ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਕਈ ਦਿਨ ਭੁਖਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾ ਲਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੋਟੀ ਨਾ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਕਈ ਦਿਨ ਭੁਖਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਮਝਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਢ-ਵੱਢ ਖਾਣ ਲਗੀਆਂ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਮਝਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਬੜਾ ਪਛਤਾਇਆ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਵੇਲਾ ਇਕ ਵਾਰ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਉਹ ਮੁੜਕੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਕਈ ਕੁਝ ਸੋਚ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਕੰਮ ਲਭਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਈ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੁਸ਼ੀਲ ਇਕ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਕੋਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਧੂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਕੋਠੇ ਨਾਲ ਢੋ ਲਾਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਸਾਧੂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਧੂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸੁਸ਼ੀਲ ਉਦਾਸ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸਾਧੂ ਨੇ ਉਸਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪੁਛਿਆ। ਤੇ ਸੁਸ਼ੀਲ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗਲ ਸੁਣਾ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਧੂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਸਾਧੂ ਨੇ ਸੁਸ਼ੀਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੱਲ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਫਸਲ ਵਢਾ ਤੇ ਤੂੰ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗਾ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਉਸ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਫਸਲ ਵਢਣ ਲੱਗਾ। ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫਸਲ ਵਢਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਫਸਲ ਵਢਦੇ ਰਹੇ। ਤੇ ਸੁਸ਼ੀਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਤਕੜਾ-ਤਕੜਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਦਾ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਜੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਸ਼ੀਲ ਨੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਤੇ ਸਾਧੂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਤੇ ਸੁਖੀ-ਸੁਖੀ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਕੱਟਣ ਲੱਗਾ।

(ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਕਲਾਸ ਨੌਵੀਂ)

ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ

ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਵਲੋਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ 'ਵਰਿਆਮ' ਲਗਾਤਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ। ਜੁਲਾਈ ਅੰਕ ਵਿਚਲਾ 'ਸੈਲਾਨੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾਤਾ' ਮੈਂ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਸਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਟੁੰਬਿਆ—ਮੇਰੀ ਕਾਮਨਾ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀ ਲਿਖਤ ਹੋਰ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋਵੇ। 'ਵਰਿਆਮ' ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਸ਼ੁਭ ਇਛਾਵਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਹੋਰ ਵੀ ਮੈਟਰ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਸੀ।

ਮਖ਼ਤਾਰ ਗਿੱਲ
ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ

—o—

ਵਰਿਆਮ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਅਜ ਤੋਂ ੧੦-੧੫ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈਆਂ। ਕਿਡੇ ਪਿਆਰੇ ਦਿਨ ਸਨ ਓਹ। ਓਹ ਪਿਆਰੀ ਆਤਮਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਭ ਸਾਥ ਆਪਣੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ।

ਇਕ ਗਲ ਹੋਰ ਅਸੀਂ ਬੈਂਕਾਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਹਰੀ ਨਗਰ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਬੈਂਕਾਕ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਆਣ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, "ਮੈਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਸਰਸ ਤੇ ੨੫ ਕਿਤਾਬਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ"—ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਦੋਬਾਰਾ ਬੈਂਕਾਕ ਵਾਂਗ ਹਾਜ਼ਰ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ [illegible] ਕਹਿਕਹਾ ਲਗਾਇਆ।

ਉਦੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਦਾ ਸਦਾ ਦਿਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ ਜੀ ਨੂੰ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਰ ਵੀ ਆ ਗਈ ਪਰ ਕੁਝ ਘਰੇਲੂ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਉਸ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਉਸ ਲੇਖ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਹਾਸ-ਪੁਸਤਕ "ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾਤਾ ਦੇ ਰੂਸ ਦਾ ਹਾਸ ਵਿਅੰਗ" ਆਪ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਉਡਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਸੂਦ ਵਜੋਂ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਅਠਖੇਲੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਬਾਜਵਾ ਜੀ ਬਟਾਲਵੀ ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ ਰਾਹੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਘਲ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਗਦੀਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੁਜਾ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾਤਾ
ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ

ਜਦੋਂ 'ਵਰਿਆਮ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਾਸਤੇ ਅਣਥਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਮਨ ਵਿਚ ਪਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਕੜੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਬਾਵਜੂਦ ਔਕੜਾਂ ਦੇ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਅੰਤਲੀ 'ਖੀਰੇ ਦੀਆਂ ਪੇਤਾਂ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੇ ਕਿਤੇ ਦਾ ਕਿਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤਾ। ਬੜੀਆਂ ਗਹਿਰੀਆਂ ਅਤੇ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਛੋਹਾਂ ਸਨ। ਬਈ ਵਾਹ! ਸਮਝੋ ਪੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰਮਜ਼ਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਉਤਰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਮਾਲਕ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ 'ਪੰਛੀ'
ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ

ਵਰਿਆਮ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ

—**ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦਿਲੀ**—ਟੈਗੋਰ ਗਾਰਡਨ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਵਰਤਨੀ ਕਰਾਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਭਾਵਨਾ ਵਾਸਤੇ ਕੱਢੀ ਮਾਇਆ ਵਿਚੋਂ ਇਕਵੰਜਾ ਰੁਪਏ ਸੰਤ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਵਰਿਆਮ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਗਏ।

—**ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ** ੨੦੭੮/੭, **ਸ਼ਾਦੀਪੁਰ ਨਵੀਂ** ਦਿਲੀ-੮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨਮਿਤ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਦੋ ਭੋਗ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪੁਆਏ। ਇਸ ਅਵਸਰ ਤੇ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਵਰਿਆਮ ਨੂੰ ਸੰਤ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜੇ ਗਏ।

—**ਸੂਬਾ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਬੇਰਣੀ** ਵਾਲਿਆਂ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ) ਦੇ ਘਰੋਂ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਨਮਿਤ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸ ਦਿਲੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਨੇ

Registered No. NW/JL—253 MONTHLY WARIAM AUGUST 1987
Registered with the registerar of News Papers for India No. 26453/75

ਐਡੀਟਰ, ਪ੍ਰਿੰਟਰ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਤੇ ਮਾਲਕ ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼; ਲਾਡੋਵਾਲੀ ਰੋਡ, ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਰਿਆਮ ਲਾਡੋਵਾਲੀ ਰੋਡ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

Monthly WARIAM, Ladowali Road, Jalandhar—144001.